

İbrahim YENEN (*)

YOKSULLUKLA MÜCADELE ARACI OLARAK DİN

Öz

Yoksulluk, insanlar arasındaki ekonomik farklılaşmayı ifade etmektedir. Yoksullukla mücadele, iktisadi etkenlerin dışında siyasal yapı ve sivil toplum kuruluşları ile uluslararası organizasyonları kapsayan karmaşık bir süreci içermektedir. Yoksullukla mücadele yaklaşımları içerisinde işlevsel olması sebebiyle dolaylı ve dolaysız yaklaşım yöntemlerinin daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Yoksullukla mücadelede dini bir yöntem olarak dolaylı yaklaşım ise bireysel ve toplumsal anlamda büyümeyi sağlayacak soyut ve somut yöntemleri içermektedir. Yoksullukla mücadelede dini bir yöntem olarak dolaysız yaklaşım ise kişisel ve kolektif anlamda bireylerin temel ihtiyaçlarının doğrudan karşılanmasını sağlayan dini pratikleri kapsamaktadır.

anahtar kelimeler

Yoksulluk, mücadele, dayanışma, zekat, vakıf

absract

Religion as a Tool to Fight Poverty

Poverty express economic differantiation between human beings. The struuggle against poverty included complicate process including international organizations and non-government organization except economic determinant. Indirect and direct methods used further reason in the approaches of struuggle aga-

inst poverty. Indirect approach as religious method in the struugle against poverty contained pure and perceptible ways which vil give individual and social growth. Direct approach as religious method in the struugle against poverty involved religious practices which provide directly as private and collective basis needs of persons.

key words

Poverty, struggle, solidarity, zakah, foundation

Giriş: Yoksulluk Kavramı

Sosyo-ekonomik yönelimli küresel tabakalaşma temelinde toplumların birbirinden ayırt edilmesini amaçlayan çeşitli yaklaşımlar geliştirilmiştir. İkinci Dünya Savaşından sonra yeniden inşa edilen küresel dünya sisteminde toplumlar, “üç dünya” modeline göre sınıflandırılmışlardır. Üç dünya modelinin belirleyici temel kavramını ise “sanayileşme” meydana getirmektedir. Buna göre endüstrileşmiş zengin ülkeler “birinci dünya”, daha az endüstrileşmiş ülkeler “ikinci dünya” endüstrileşememiş ve yoksul ülkeler ise “üçüncü dünya” olarak tanımlanmışlardır. Ancak ekonomi politiği merkeze alarak geliştirilmiş bu ayırım, 1990’lı yıllardan sonra “ikinci dünya”nın çökmesi ve üçüncü dünya ülkelerinin bir bütünlük arz edememesi nedeniyle kullanılmamaya başlanmıştır. Üç dünya modeli yerine ise yeni bir sınıflama sistemi kullanılmaya başlanmıştır. Bu yeni ayırım esasına göre ülkeler hayat standartlarına göre sıralanmışlardır. Toplam ekonomik geliri dikkate alan bu kategoriye göre yüksek hayat standartları olan toplumlar (kişi başı gelir 10-40 bin dolar arası) “yüksek gelirli ülkeler”, ortalama hayat standartına sahip toplumlar (2,500-10 bin dolar arası) “orta gelirli ülkeler” ve düşük hayat standartlarına sahip yoksul insanların yaşadığı toplumlar da (2,500 dolardan az) “düşük gelirli ülkeler” olarak sınıflandırılmışlardır. (United Nations Development Programme, 2008) Bu kategoriye göre düşük gelirli ülkeler, yoksul insanların yaşadıkları toplumları ifade etmektedir. Sanayileşememiş tarım toplumları şeklinde yaşayan düşük gelirli ülkeler, dünya nüfusunun yaklaşık %20’sini oluşturmaktadır. Yoksul ülkelerde yaşayan insanların çoğunluğu açlık, hastalık ve güvensiz barınma koşullarında köylerde yaşayarak çiftçilikle geçinmektedir.

Düşük gelirli ülkelerde yaşanan küresel yoksulluğun bazı temel özellikleri bulunmaktadır. Buna göre küresel anlamda yoksul toplumlar sınırlı enerji kaynakları ve ekonomik üretim araçları başta olmak üzere teknolojik imkanlardan yoksundurlar. Teknolojik gerekliliklerden yoksun bu ülkelerde yüksek doğum oranları sebebi ile hızlı nüfus artışı görülmektedir. Yoğun nüfus artışıyla kalabalıklaşan bu toplumlar, geleneksel kültürel kalıp ve değişime direnen yapılarla sahiptir. Geleneksel toplumsal yapının en belirgin özelliği ise eşitsiz bir sosyal tabakalaşmanın varlığıdır. Ayrıca yoksul ülkelerin bir başka özelliği, cinsiyet

eşitliği sebebi ile kadınların sosyal hayata katılamamalarıdır. Son olarak ve belki de en önemli sebep olarak yoksul ülkeler, küresel anlamda politik ve ekonomik kontrol aracılığıyla gelişmiş ülkelerin sömürge coğrafyasına dönüşmüş olmalarıdır.

Küresel nedenler sebebiyle açıklanmaya çalışılan yoksulluğun, sadece düşük gelirli ülkelerin sorunu olduğunu kabul etmek yanlış olacaktır. Çünkü yoksulluk sorunu, küresel anlamda homojen bir yapıda ortaya çıkmamaktadır. (Ok-tik, 2008: 22-25) Şöyle ki sanayileşmemiş ülkelerin tamamını bir bütün halinde yoksul insanların yaşadığı bir toplum olarak kabul etmek yanlış olacaktır. Çünkü yoksulluk küresel anlamda homojen değil heterojen bir karaktere sahiptir. Şöyle ki düşük gelirli ülkeler sadece yoksulların değil aynı zamanda varlıklı insanların da yaşadığı toplumlarsa yüksek gelirli ülkeler de sadece varlıklı insanların değil yoksul insanların da yaşadığı toplumlardır. Bu noktada kimin yoksul olarak tanımlanacağı ve yoksulluğun tanımının hangi esaslara göre belirleneceği önem arz etmektedir.

Üzerinde görüş birliğine varılmamış yoksulluk kavramının tanımlanması amacıyla iki farklı yaklaşım geliştirilmiştir. Yoksulluğun tanımlanmasıyla ilgili öncelikli tartışma, temel ölçüt olarak hangi kıstasların dikkate alınacağı ile ilgilidir. Genellikle benimsenen tutuma göre yoksulluk, temelde ekonomik göstergelerin dikkate alındığı ancak siyasal ve sosyal boyutların da ihmal edilmediği bir yaklaşımla tanımlanmaktadır. Buna göre yoksulluk, “mutlak yoksulluk” ve “görelî yoksulluk” olmak üzere iki esas yaklaşımla ikiye ayrılmaktadır. Mutlak yoksulluk, insanın varlığını devam ettirebilmesi amacıyla yeterli derecede yiyecek, barınma ve giyecek gibi evrensel olarak benimsenmiş temel ihtiyaçlardan yoksun olmasını ifade etmektedir. Bu noktada mutlak yoksulluk, insanın bedensel varoluşunun sağlıklı bir şekilde devam etmesi için karşılanması gereken ihtiyaçlar düşüncesine dayanmaktadır. Bu temel ihtiyaçların evrensel olması, her nerede olursa olsun belirli yaş ve fiziğe sahip insanların aynı gereksinimlerle yaşadığı fikrinden kaynaklanmaktadır. Temel ihtiyaç gereksinimlerinin evrensel anlamda belirli standartı karşılaması için “parasal gelir”, “tüketim harcaması” ve “asgari kalori ihtiyacı” gibi kolay nicel ölçütler geliştirilmiştir. Bu ölçütlere göre mutlak yoksulluk, yeterli miktardaki gıda maddelerinin veya asgari kalori seviyesini (2100-2400 kalori) oluşturacak gıda mallarının maliyetine göre belirlenmektedir. (Şenses, 2014: 62) Ancak mutlak yoksulluğun kıstas seçimi, verilerin toplanması, ölçüm dönemi, ölçüm yeri, ölçüm birimi, yoksulluk çizgisinin güncelleştirilmesi ve eşdeğerlik ölçeği gibi teknik sorunlar nedeniyle tam olarak belirlenemeyeceğine yönelik yaklaşımlar bulunmaktadır. Bundan dolayı yoksulluğun mutlak olarak değil ancak “görelî” olarak tanımlanabileceği ve ölçülebileceği yönünde eğilimlere rastlanmaktadır. Görelî yoksulluk, birey ve grupların kendilerinden daha düşük veya yüksek gelire sahip yaşam standartları sonucunda ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla görelî yoksulluk, bireylerin temel

ihtiyaçlarından çok toplumsal standartı kabul edilmiş etkinliklere katılma, belirli oranlarda konfor ve yaşama kalitesine sahip olma konusundaki yetersizliği ifade etmektedir. (Şenses, 2014: 91)

Yoksulluk tartışmalarının yoğunlaştığı konulardan biri de yoksulluğun nedenleridir. Farklı sosyal bilim alanlarında gerçekleştirilen yoksulluk nedeni çalışmalarının ekonomik, siyasal ve kültürel gerekçelendirmelere dayandığı bilinmektedir. Ancak yoksulluğun neden ortaya çıktığı sorununa yaklaşım “bireysel” ve “yapısal” olmak üzere temelde iki boyutta ele alınmaktadır. Nedenlerden birinci olarak bireysel nedenler, yoksulluğu insanların kişisel özelliklerinin bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Buna göre yoksulluğun varlık sebebi, insanların çalışma disiplini, sorumluluk, tüketim ve harcama gibi konulardaki bilgi, beceri ve yeteneklerinin düşüklüğünden kaynaklanmaktadır. Yoksulluğun ikinci nedeni olarak ise tekil anlamda insanlardan bağımsız olarak toplumsal, ekonomik ve siyasal yapının özelliklerinden bahsedilmektedir. Bu iki nedensel açıklama sistemlerinden daha çok ikincisi olan yapısal yaklaşımlar tercih edilmektedir. Yoksulluğun yapısal nedenleri de kendi içinde “demografik unsurlar”, “işgücü piyasaları”, “yapısal uyum programları”, “dışsal etmenler” ve “diğer sebepler olmak üzere beş temel başlıkla açıklanmaktadır. Demografik unsur olarak yoksulluk, nüfus baskısı, hane halkı türü, büyüklüğü, eğitimi ve insan hareketliliği olarak göç şartlarına göre değişebilmektedir. İşgücü alanlarının esas yürütücü gücü olarak üretim malzemelerinin farklılaşmasıyla sanayileşme sürecinin değişmesi ve düşük ücretli işçi istihdamının fazlalaşması, yoksulluğu arttırmaktadır. Ayrıca kısa ve orta dönem yapısal uyum programlarının bir sonucu olarak sanayi üretiminin gerilemesi ve hizmet sektörünün yükselmesiyle bağlantılı olarak işsizliğin artması, çalışan ücretlerinin düşmesi ve istihdam yapısının değişmesi, de yoksulluğu olumsuz anlamda etkilemektedir. Yine yapısal uyum programlarıyla bağlantılı olarak yoksulluğun çoğalması, sağlık, eğitim ve konut gibi sosyal sektörlere ve altyapı hizmetlerine yönelik kamu harcamalarının azalmasıyla doğrudan ilgili görünmektedir. Bu nedenlerin dışında ayrıca yoksulluğun “şoklar”, “ayrımcılık” ve “yerleşim yeri” olmak üzere üç temel harici sebebi de bulunmaktadır. Buna göre ölüm, hastalık, boşanma, sakatlık, doğal afet ve savaş gibi mikro ve makro şok örnekleri, yoksulluğa sebep olmaktadır. Bireysel ve toplumsal şoklara ilaveten sosyal hayatın temel bileşeni olarak ırk, etnisite, din ve cinsiyet gibi alanlardaki ayrımcılık da harici etkenler arasındadır. Harici etkenlerin sonuncusunu ise doğal, iklimsel koşullar, altyapı, konut, istihdam olanakları, kamu hizmetlerinin miktar ve kalitesi gibi nedenlerle şekillenen yerleşim yeri oluşturmaktadır. Yoksulluğun yapısal nedenlerinden beşinci ise yoksulluğun siyasal ve sosyolojik unsurlara göre değişmesidir. Çünkü kültürel yapının yoksulluğu besleyen özelliklerinin olması, toplumda yoksulluk kültürünün yerleşmesine neden olmaktadır.

Yoksulluk ve Din

Yoksulluk kavramının geleneksel İslam literatüründe tam bir karşılığını bulabilmek mümkün görünmemektedir. Çünkü yoksulluk kavramı, özellikle 20. Yüzyıl çağdaş Batı düşüncesi ve dünyasının iktisadi gelişme ve modernleşme yazını içerisinde ortaya çıkmış bir kavramdır. Geleneksel İslam düşüncesinde yoksulluğa karşılık olarak “fakirlik” kavramının kullanıldığı görülmektedir. Bundan dolayı, din ve yoksulluk arasında bir ilişki teessüs etmeden önce konuya metodolojik bir yaklaşım getirme zorunluluğu bulunmaktadır.

Malezyalı bilim adamı Prof. Dr. Muhammed Syukri Salleh, çağdaş İslam iktisat düşüncesinde altı temel sorunun olduğunu ifade etmektedir. Bu sorunlardan birincisi, İslam iktisadının dünya görüşü, ikincisi Batı düşüncesine ait etno-sentrik kavramların yeniden tanımlanması, üçüncüsü iktisat araştırmalarında kullanılan metodoloji, dördüncüsü iktisat politikalarının uygulanmasıyla ortaya çıkan sistemin ölçüsü, beşincisi bu politikalar sonucunda İslam toplumu oluşturma yeteneği ve son olarak İslam iktisat araştırmacılarının bilgi ve pratik dikotomisidir. (Salleh, 2014: 243) Buna göre Salleh, çağdaş iktisat düşüncesinde büyüme, kalkınma, tüketim, sivil toplum, sosyal sorumluluk ve servet yönetimi gibi kavramların Batılı etno-sentrik bakış açısına göre tanımlandığını ifade etmektedir. Dolayısıyla bu kavramlar, Batının epistemolojik ve felsefi geçmişine uygun bir şekilde tanımlandıkları için etno-sentrik bakış açısını yansıtmaktadır. Hâlbuki İslam dini ve düşüncesinin tarihsel tecrübesi bakımından bu kavramların varlık ve geçerliliğinin yeniden tanımlanması gerekmektedir. Bu düşünceden hareketle Salleh, yoksulluk kavramını maddi ihtiyaçlar temelinde tanımlayan klasik Batılı yaklaşımların dışında bir yöntem teklif etmektedir. Saleh’e göre İslam iktisat düşüncesinde yoksulluk sadece maddi boyutları itibarıyla değil manevi boyutları da dikkate alınarak tanımlanmalıdır. Bu düşünceden hareketle kendisi Hz. Muhammed’in (SAV) yoksulluğa ilişkin yaklaşımlarını dikkate alarak dört farklı yoksulluk kategorisi geliştirmiştir.

Salleh’e Göre Yoksulluk ve Zenginlik Kategorileri

Kategori	Manevi	Maddi
1	Zengin	Zengin
2	Zengin	Yoksul
3	Yoksul	Yoksul
4	Yoksul	Zengin

Bu tabloya göre birinci kategori, takdir edilen ve sayılarının fazla olması beklenen kişilerden oluşmaktadır. İkinci kategori, bir anlamda tercih edilen bir yoksulluk olduğu için toplumsal yapı açısından sorun oluşturmazlar. Üçüncü

kategori, olumsuz olarak değerlendirilen ve yardıma ihtiyaç duyan insanlardan oluşmaktadır. Dördüncü kategori ise en olumsuz ikinci kategori olarak değerlendirilmekte ve yine manevi anlamda kendilerine yardım edilmesi gereken kişiler olarak tanımlanmaktadır. (Salleh, 2014: 256)

Saleh'in kategorik yoksulluk tanımlamasının İslam toplumlarındaki uygulamalara da benzerlik gösterdiği bilinmektedir. Çünkü yoksulluk anlamında fakirlik, mutlak anlamda aşağılama, horlama ve dışlanma sebebi olarak değerlendirilmemiştir. Zira sosyal statü açısından maddi varlığa sahip olmaktan daha çok manevi varlığın önemine vurgu yapılmıştır. Ancak bu durum fakirliğin yüceltilmediği anlamına da gelmemektedir. Zira dini bilginin esas kaynaklarından birisi olarak hadis metinlerinde fakirlik, kendisinden Allah'a sığınılacak ve ölüme yakın bir problem olarak da bahsedilmiştir. Bununla birlikte fakirlikle mücadele edilmesi ve fakirlerin korunmasına yönelik tedbirlerin alınmasının da teşvik edildiği bilinmektedir. (Altınay, 2006: 214) Dolayısıyla zenginliğin karşısında fakirliğin din tarafından desteklenen bir durum olmadığı anlaşılmaktadır. (Okumuş, 2011: 9) Ancak fakirliğin zıddı olarak maddi zenginliğin de bireyin dini hayatını olumsuz bir şekilde etkileyebilecek boyutlara ulaşması seviyesinde desteklenmediği bilinmektedir. Bundan dolayı din ve fakirlik/zenginlik arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu varsaymak mümkün görünmemektedir. Ancak böyle bir ilişkinin bireylerin öznel koşulları ve toplumsal şartlara göre değiştiği ifade edilebilmektedir. Zira günümüz şartlarında din ve yoksulluk arasında maddi şartların iyileştirilmesi veya kötüleşmesi anlamında bir ilişkinin varlığına dair kanıtlara ulaşılamadığı saha araştırmalarında belirtilmektedir. Yoksulluk ve din ilişkisinde ancak yoksulların kendi varoluş şartlarını açıklamada tercih ettikleri dinsel kavram ve inanışların etkinliği belirlenebilmektedir. (Çiğdem, 2011: 222-223; Yıldırım, 2013: 355-360)

Yoksullukla Mücadele Yöntemleri ve Din

Yoksullukla mücadele, iktisadi etkenlerin dışında siyasal yapı ve sivil toplum kuruluşları ile uluslararası organizasyonları içerden karmaşık bir süreci içermektedir. Yoksullukla mücadele yöntem ve politikalarının geliştirilmesinden önce belirlenmesi gereken temel alanlar bulunmaktadır. Buna göre etkin bir mücadele geliştirilebilmesi için öncelikle yoksulluk yaklaşımının hangi esaslar çerçevesinde belirleneceğine karar verilmelidir. Ayrıca yoksulluğun belirlenmesindeki zaman diliminin de dikkate alınması gerekmektedir. Çünkü kısa, orta ve uzun vadeli olarak sınıflandırılabilen yoksullukla mücadele politikaları da aynı zaman ayırımına uygun olarak geliştirilmelidir. Son olarak yoksullukla mücadele politikalarını belirleyecek siyasal iktidarların tutum ve yaklaşımları da etkili sonuçların ortaya çıkması açısından önem arz etmektedir. Bu temel

alanların belirlenmesinden sonra başlayacak yoksullukla mücadele yöntem ve politikalarının üç yaklaşıma göre sınıflandırılabilceği kabul edilmektedir. Birinci yaklaşıma göre yoksulluk, sonuç alınamayan mevcut uygulamaların değiştirilmesi, sosyo-ekonomik yapıda kalıcı dönüşümlerin sağlanması ve radikal sosyal reformların gerçekleştirilmesi yöntemleriyle azaltılabilecektir. İkinci yaklaşıma göre nakit, kredi ve gıda yardımı gibi koruyucu önlemler ile istihdam, eğitim, sağlık ve mülkiyetin yayınlştırılması gibi geliştirici önlemlerin alınması gerekmektedir. Üçüncü yaklaşım ise dolaylı ve dolaysız olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yoksullukla dolaylı mücadele yönteminin temel kaynağını ekonomik büyüme sağlamaktadır. Buna göre ekonomik büyüme yüksek seviyelerde gerçekleşirse eğitim, sağlık ve istihdam gibi imkânların artmasına sebep olacaktır. Ekonomik büyüme ayrıca gelir dağılımının daha eşit şartlarda oluşmasına etki edecektir. Yoksullukla dolaysız yöntemlerle mücadele ise radikal reform, kamu harcamaları, yoksulluk mücadele programları, hane halkı geçim stratejileri ve uluslararası unsurlardan meydana gelmektedir. Mücadele yöntemi olarak radikal reform, toprak reformu gibi uygulamalarla kaynakların yeniden dağıtılması ve siyasal güçler dengesindeki değişimi öngörmektedir. Kamu harcamaları ise başta eğitim olmak üzere sağlık ve kültürel alanlarda devletin gerçekleştireceği yatırımları içermektedir. Bireysel anlamda mücadeleyi kapsayan hane halkı geçim stratejileri de tüketim harcamalarının azaltılması ve harcamaların gıdaya yönlendirilmesi, başka yerleşim yerlerine göç etme, daha fazla hane halkının işgücüne katılması ve dayanışmanın artırılması gibi kişisel etkenleri ifade etmektedir. Yoksullukla mücadele yöntemi olarak programlar ise gıda, istihdam ve kredi alanlarında devletler tarafından sağlanan aynı ve nakdi yardımları kapsamaktadır. Son olarak mücadeledeki etkin unsur olarak uluslararası yardım organizasyonlarının da belirtilmesi gerekmektedir. (Şenses, 2014: 217-253)

Yoksullukla mücadele yaklaşımları içerisinde işlevsel olması sebebiyle dolaylı ve dolaysız yaklaşım yöntemlerinin daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Bu sebeple çalışmamız çerçevesinde yoksullukla mücadele bağlamında dinin dolaylı ve dolaysız olmak üzere iki fonksiyonu, bireysel ve toplumsal yönleriyle birlikte kabul edilecektir.

Yoksullukla Mücadelede Dolaylı Dini Yöntemler

Yoksullukla mücadele literatüründe dolaylı yaklaşım, kamusal anlamda sahip olunan kaynakların büyümeyi hızlandırmak için kullanılmasını ve büyüme aracılığıyla yoksulların hayat standartlarındaki artışı ifade etmektedir. Yoksullukla mücadelede dini bir yöntem olarak dolaylı yaklaşım ise bireysel ve toplumsal anlamda büyümeyi sağlayacak soyut ve somut yöntemleri içermektedir. Bu anlamda dinin doğrudan veya dolaylı işlevleri, yoksulluğun bireysel ve sosyal bo-

yutlarında bir azaltmaya sebep olacaktır. Bu çerçevede kolektif anlamda dinin sosyal dayanışma ve sosyal adaletin tesisini teşvik etmesi ve bireysel anlamda da çalışma ve tüketimi belirli bir dengede yürütmeyi tavsiye etmesi, dolaylı yollardan yoksullukla mücadele yöntemleri olarak değerlendirilebilmektedir.

Yapısal işlevselci kuramlar açısından dinin toplumun varlığını devam ettirmesi bakımından en önemli fonksiyonunun sosyal dayanışma olduğu bilinmektedir. Dayanışmayı sağlayıcı faktör olarak din, insanları ortak simge, değer ve normlar aracılığıyla bir arada tutmayı amaçlamaktadır. Böylece dini düşünce ve pratikler, adalet ve ilişkiye dayalı bir sistem inşa ederek toplumsal hayatı düzenlemektedir. Buna göre İslam dini açısından iş, meslek ve kazanç bakımından birbirlerinden farklı özelliklerle yaratılan insanların birbirleriyle kardeşlik temelinde dayanışma içerisinde olmaları istenmektedir. Zira dini metinlerde aynı inancı paylaşan bireyler, olumlu ve olumsuz özellikle aynı anda hisseden tek bir vücut olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda dine göre sosyal dayanışmanın boyutu, soyut ve somut olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir. Sosyal dayanışma ve yardımlaşmanın soyut boyutunu iyiliklerin çoğalması ve kötülüklerin engellenmesi oluştururken somut boyutunu ise maddi yardımlaşma meydana getirmektedir. (Buladı, 2011: 147-153) Ancak öncelikle sosyal dayanışma kavramı, bireylerin üstlenmeleri gereken belirli sorumlukları da beraberinde getirmektedir. Dinin sosyal dayanışma temelinde ortaya çıkan en önemli bireysel sorumluluğunun ise kendisi ve çevresi için çalışması olduğu anlaşılmaktadır.

İslam dini açısından insanların kazanacaklarının sadece çalışmaları neticesinde ortaya çıkacağı ve sonucun da bu çalışmaya göre şekilleneceği bildirilmektedir. Bu anlamda din, çalışmayı esas alarak aslında insanlara çalışmayı bir ödev ve görev olarak sunmaktadır. Bundan dolayı İslam dini kaynaklarında çalışmayı doğrudan veya dolaylı yollardan destekleyen metinlere sıklıkla rastlanmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de hayatlarının örnek olarak takdim edildikleri temel dini karakter olarak peygamberler, belirli iş ve meslek sahibi çalışan kişiler olarak aktarılmaktadır. (Kurt, 2009: 124) Böylelikle İslam dini, üretmeden yoksun bir hayatı tanımlayan tembellik tutumunun karşısına çalışmayı çıkarmaktadır. Çünkü çalışmanın pratik yansıması olarak iş ve meslek, bireyin toplumsal statüsünü belirleyen en önemli sosyal olguların başında gelmektedir. Zira toplumsal hayatın örgütlenme sırasında çoğunlukla birinci sırayı alan ekonomik alan, iş ve çalışma hayatı üzerinden şekillenmektedir. Çünkü çalışma eylemi, bütün hayat faaliyetlerini anlamlı kılma gibi özelliği de sahip görünmektedir. (Ayas, 1982: 109-10) Yine dinin bireysel sembolik anlamı itibarıyla çalışma, İslam dini açısından kutsallaştırılan rızkın temiz ve helal olmasını sağlayan önemli bir aşamayı oluşturmaktadır. Aynı zamanda İslam dini açısından çalışma eylemi, "tevekkül" boyutu itibarıyla de farklı bir anlama bürünmektedir. Çünkü İslam inancında

bütün eylemlerin nihai belirleyici gücünü Allah oluşturduğu için çalışma, sonuca yönelik değil sürece yönelik bir çabaya işaret etmektedir. Yani insan, belirli bir sonucun ortaya çıkmasını sadece kendi çabasına bağlı görmeden Allah'tan umarak çalışmaya devam etmelidir. Bu noktada insanın kendisini mutlak belirleyici konumda hissetmesinden uzaklaşması beklenmektedir. Dolayısıyla çalışmak, yoksulluğun kişisel nedenlerle ortaya çıkmasına neden olan sorumluluk ve disiplin anlayışının bir gereğini ifade etmektedir. Böylelikle din, insanın bireysel hayatında sahip olması gereken çalışma sorumluluğu ve kişisel disiplini kazanma noktasında teşvik edici bir rol oynamaktadır.

İnsanın çalışma hayatı ile kazanması sonucu ortaya çıkaracağı tüketim alışkanlıkları da yoksullukla mücadelenin dolaylı bir dini boyutunu ilgilendirmektedir. Bu anlamda din, bireylerin kazançlarını hangi temel esaslar çerçevesinde harcayacakları noktasında tavsiye niteliğinde ilkeler geliştirmiştir. Çünkü dünyayı anlamlı kılmamanın bir yolu olarak çalışmanın sınırlarını belirleyen prensiplerin tüketim söz konusu olduğunda da geçerli olacağı anlaşılmaktadır. Genel anlamda dinin tüketim olgusuna yaklaşımını “israf ve tasarruf” ilişkisinin belirli bir dengede sabitlenmesi belirlemektedir. Zira dini yönlendirme ve tavsiyeler, zorunlu veya keyfi harcamaların israf derecesinde fazla olmamasını ancak tasarruf amacıyla da düşük seviyede kalmamasını teşvik etmektedirler. Bundan dolayı bireysel anlamda İslam iktisat anlayışını belirleyen unsurun gelir-gider dengesinin gözetilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca İslam dini açısından insan ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla gerçekleştirilen tüketim eğilimlerinin belirlenmesinde bazı ilkelerin ortaya konulduğu görülmektedir. Bu prensiplere göre İslam dini ölçütleri içerisinde tüketicinin “doğru, temiz, itidal, bağış ve erdemlilik” ilkeleri dikkate alınarak gerçekleşmesi beklenmektedir. (Köroğlu, 2013: 226) Dolayısıyla insanların başkalarını gözeterek ve şükür duygusunu dikkate alarak “helal” ve temiz, ürünleri, cimrilik ve müsriflikten uzak bir şekilde tüketmesi gerekmektedir. Bu prensipler aynı zamanda bireysel anlamda yoksulluğun ortaya çıkma ihtimalini de azaltacak önlemleri içermektedir.

Son olarak yoksullukla mücadele dinin etken olduğu bir diğer konu kolektif anlamda sosyal adaletin sağlanması gerekliliğidir. En genel anlamıyla sosyal adalet, toplumda var olan kaynak, imkân ve zahmetlerin insanlar arasında adaleti sağlayacak ölçüde dağıtılmasını ifade etmektedir. Yani toplumsal refahın bütün üyeler arasında hakkaniyet ölçüleri içerisinde paylaşılmasına işaret etmektedir. Bu anlamda sosyal adalet kavramı içerisinde hak, ihtiyaç, kanunlar ve eşitlik gibi temel unsurların bir arada bulunmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede sosyal adalet, temel hak ve hürriyetlerin kullanımında bütün bireylerin eşit oranda hak sahibi olmasını gerektirmektedir. İslam dini açısından bakıldığında ise “din, can, akıl, nesil ve mal” gibi temel hak ve hürriyetlerin insanlar arasında eşit bir şekilde korunması, sosyal adaletin inşasında önemli bir rol oynamaktadır. (Turgay, 1999: 47)

Yoksullukla Mücadelede Dolaysız Dini Yöntemler

Yoksullukla mücadele yöntemi olarak dolaysız yaklaşım, başta beslenme, sağlık, eğitim ve konut gibi temel ihtiyaçlar olmak üzere yoksulların hayat standartlarıyla ilgili alanlara yönelik uygulanan somut program ve politikalara işaret etmektedir. Yoksullukla mücadelede dini bir yöntem olarak dolaysız yaklaşım ise kişisel ve kolektif anlamda bireylerin temel ihtiyaçlarının doğrudan karşılanmasını sağlayan dini pratikleri kapsamaktadır. Bu noktada yoksullukla mücadele yöntemi olarak dolaysız dini yöntemleri bireysel ve toplumsal olarak ikiye ayırmak mümkün görünmektedir. Dinin çeşitli derecelerde bireylere yüklemiş olduğu görevler olarak zekât, sadaka, nafaka, fitre ve kurban gibi ekonomik kaynaklara dayalı ibadetler, yoksulluğu doğrudan azaltan kişisel sorumluluk örneklerini oluşturmaktadır. Benzer şekilde sosyal dayanışma ve yardımlaşmayı gerçekleştirmek amacıyla teşekkül etmiş vakıf başta olmak üzere çeşitli kurumsal yapılar da yoksulluğun azaltılmasında doğrudan etkiye sahip toplumsal yöntemleri içermektedir.

İslam dinine göre birey ve toplum çıkarlarını birlikte gözetecek şekilde oluşturulmuş iktisadi düzenin beş temel şartı bulunmaktadır. Bu temel şartlar, özel mülkiyet ve özel mülkiyete farklılığın tanınması, servetin, kendi aralarında dolaşıp diğerlerinin yoksun olacağı şekilde küçük bir zümrenin elinde toplanmaması, malın hapsedilerek atıl bırakılmaması, malın meşruluğu ve elde edilmesi ve son olarak malın harcanma (infak) yollarıdır. (El Haşşab, 2011: 263-265) Bu yollarla sağlanan iktisadi düzen, aynı zamanda toplumsal bütünlüğün sağlanması ve korunmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu prensipler sayesinde toplumu meydana getiren bireyler arasında adalet ve hakkaniyete dayalı bir sistem geliştirilmek istenmektedir. Adaletle dayalı oluşturulacak bu sistemin işlerliğini sağlamak amacıyla da ekonomik varlığa dayalı belirli dini pratikler gerekli şartları taşıyan bireyler için zorunlu kılınmıştır. İslam dini açısından toplumun ekonomik açıdan gerçekleşen tabakalaşma seviyeleri arasında derin farklılıklar oluşmaması amacıyla zekât ibadetinin iktisaden belirli seviyede olanlar için zorunlu hale getirildiği bilinmektedir. Ekonomik temelli bir ibadet olmasına rağmen zekât pratiğinin sevgi ve barış ortamı oluşturmak, varlıklı ve yoksul insanlar arası maddi bağ kurmak, sosyal güvenlik ve dayanışmaya katkı sağlamak, yoksulluğu azaltmak, servetin belirli merkezlerde toplanmasını önleyerek ekonomik canlılık kazandırmak gibi fonksiyonları bulunmaktadır. (Akar, 2011: 129) Dini açıdan akıllı, özgür ve belirli bir miktar mala sahip olan kişilerin, yoksul, düşkün, zekât toplama görevlileri, İslam dinine sempati duyan, kölelikten kurtulmak isteyen, borcu olan, Allah yolunda çalışan ve ihtiyacı olan yolculara doğrudan maddi olarak yardım etmeleri zekât kapsamında değerlendirilmektedir. Zekât ibadetinin muhataplarını içeren kişi ve topluluklara bakıldığında sos-

yal anlamda ihtiyaç sahibi kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Böylelikle İslam dini, maddi anlamda ihtiyaçlarını karşılayanlardan zekât aracılığıyla muhtaç kimsele-re yardım etmesini beklemektedir.

İslam dini açısından kolektif anlamda yoksullukla doğrudan mücadele yön-teminin en belirgin şeklini kurumsal yapılar oluşturmaktadır. Toplumsal meş-ruiyetini iyilik kavramıyla sağlayan bu kurumsal yapılar, sosyal yardımlaşma ve dayanışma esasına göre fonksiyon icra etmektedirler. İslam dini bağlamında sosyal yardımlaşma ve dayanışma düşüncesini yerine getiren en önemli mües-sesenin vakıf olduğu bilinmektedir. İslam tarihi literatüründe vakıf, *“insanların faydalanmaları için bir malın ebedi olarak alım, satım, rehin, hibe, vasiyet, mi-ras gibi temlik ve temellük ile sonuçlanacak her türlü hukuki tasarrufun dışına çıkarılarak bir tarafa tahsis edilmesi”* anlamına gelmektedir. (Akgül, 1995: 103) Vakıfların toplumsal işlevleri dikkate alındığında farklı sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir. Öncelikle vakıf, dini bir motivasyon gereğince insan hayatının bu dünya ile sınırlı olmadığı ilkesi gereğince insanların öldükten sonra da manevi anlamda kazançlı olmalarını sağlayan bir düşüncenin eseri olarak kurumsallaş-mıştır. Bu amaçlar doğrultusunda vakıfların cami, mescit ve Kur’an Kursu gibi temel dini faaliyetlerden medrese ve mektep gibi eğitim öğretim etkinliklerine kadar uzanan ve sağlık, spor, bayındırlık ve evlilik işlerini de kapsayan geniş bir kültürel alanda fonksiyon icra ettiği bilinmektedir. Bütün bu alanlardaki faali-yetlerin hareket noktasını ise başkalarına iyilik yapmak ve faydalı insan olmak prensipleri meydana getirmektedir. Modern insan tanımlamalarında öne çıkan bencil insan yaklaşımının tersine İslam inancına göre insanın başkalarını göze-ten bir yapıya sahip olması beklenmektedir. İslam inanç ve kültür geleneğinde *“işar”* kavramıyla karşılanan bu ideal insan modeli, insan varlığının bencil duy-gu ve düşüncelerinden uzakta olmasını ihsas ettirmektedir. (Durmuş, 2003: 18) Böylece başkalarına iyilik yapma ve faydalı olma prensibinin bencil duyguları terk etmekle başlayacağı anlaşılmaktadır.

Vakıfların toplumsal ilişkilere değer kazandırdığı temel alanın iktisadi zih-niyet üzerinde gerçekleştiği görülmektedir. Çünkü vakıf sistemi ile insanlar ara-sındaki etkileşimin temel nedenlerini oluşturan mülkiyet ilişkilerinin bireylerden bağımsız olarak geliştiği anlaşılmaktadır. Böylelikle vakıfların varlığı sayesinde mülkiyetin belirli merkez ve şahıslarda toplanması engellenmiş olmaktadır. Çünkü vakıflar aracılığıyla bireylerin sahip oldukları servetin birikerek çoğal-masıyla sermayeye dayalı bir ekonomik üstünlüğün oluşmasına imkân veril-memiştir. Aynı şekilde vakıfların varlığının, sosyal adalet ve hizmet dağılımının hakkaniyet ölçüsünde gerçekleşmesini sağlayarak toplumsal tabakalaşma ve sınıflaşma olgularının teşekkülüne yol açmadığını kabul edilmiştir. (Bayyigit, 2001: 63) Geleneksel İslam toplumlarında vakıfların ayrıca tampon kurum gö-

revi yerine getirdikleri de ifade edilebilir. Çünkü geleneksel siyasal yapılanmada devlet ve birey arasında sivil toplum olarak konumlandırılacak herhangi bir faaliyetin olmadığı bilinmektedir. Bu sebeple vakıflar, devlet ve birey arasında sivil toplum faaliyetlerinin bağımsız olarak idare edildiği dayanışma merkezleri olduğu anlaşılmaktadır.

Günümüzde ise vakıfların temel fonksiyonlarının yasal statüye sahip olarak resmi kurumsal yapı içerisinde devam ettiği görülmektedir. Devletin nitel şartlarından “sosyal” özelliği, “Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Vakıfları” aracılığıyla açığa çıkmaktadır. Kamu kuruluşu niteliğinde faaliyetleri sürdüren Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Vakıfları, birey ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak, kişisel temel hak ve hürriyetleri, sosyal devlet ve adalet prensiplerine aykırı bir şekilde sınırlayan politik, ekonomik ve toplumsal engelleri kaldırmaya, insanların maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamak amacıyla kurumsal kimliğini devam ettirmektedir. Yoksullukla mücadele kapsamında bu vakıfların faaliyetleri ise barınma, gıda, aşevi ve yakacak olmak üzere çeşitli alanlarda ortaya çıkmaktadır. (Öztürk ve Öztürk, 2010: 198-201)

Sonuç

Küresel toplumsal ve ekonomik tabakalaşmanın doğrudan veya dolaylı sonucu olarak yoksulluk, günümüz toplumlarının önemli bir sorunudur. Sosyal adalet ve refah dağılımının eşitsiz bir düzlemde gerçekleşmesinin göstergesi olarak yoksulluğun bireysel ve toplumsal olmak üzere farklı nedenleri bulunmaktadır. Ancak sosyal ve ekonomik araştırmalarda yoksulluğun nedenlerinin kişisel olmaktan çok toplumsal olgulara dayalı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak sebebi her ne şekilde olursa olsun yoksulluğun önlenmesi veya azaltılması yönünde farklı mücadele, strateji veya programların uygulanmakta olduğu bilinmektedir. Uygulanmakta olan program veya mücadele yöntemlerinin daha çok yapısal veya kurumsal özelliklere sahip olan resmi süreçleri içermektedir. Bunun yanında yoksullukla mücadele kapsamında toplumsal etki ve güce sahip olan çeşitli sosyal olgular da araç olarak kullanılmaktadır. Toplumsal bir fenomen olarak din, yoksulluğun ortaya çıkması, yaygınlaşması veya toplumsal yapıyı istikrarsızlaştırmasına önlem olarak farklı uygulamaları içermektedir. Özellikle İslam dini bağlamında yoksullukla mücadele yöntemi olacak doğrudan veya dolaylı, bireysel veya kolektif yöntemlerin olduğu kabul edilmektedir. Herhangi bir yasal zorunluluk olmadan kişisel değer ve motivasyondan kaynaklanan bu uygulamaların yoksullukla mücadele kapsamında etkin bir şekilde değerlendirileceği öngörülmektedir.

Notlar

(*) Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

Kaynaklar

- Akar Muhlis, “Yoksullukla Mücadelede Zekatın Rolü ve Hedefleri”, *Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu: Deneyimler ve Yeni Fikirler*, Bildiriler Kitabı, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, İkinci Baskı, Ankara, 2011, s., 119-135.
- Akgül Mehmet, “Sosyo-Kültürel Bir Kurum Olarak Vakıf Ve Sosyal Dayanışma”, *Diyanet İlim Dergi*, Cilt: 31, Sayı: 1, 1995, s., 103-110.
- Ayas, Rami, “Kur’an-ı Kerim’de Çalışma Kavramı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 5, 1982, s., 89-112.
- Bayyigit, Mehmet, “Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Kurumu Olarak Vakıflar”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XI, 2001, s., 59-66.
- Buladı Kerim, *Kur’an’da Sosyal Dayanışma –Müessese, Vakıf, Kültür-*, Kayihan Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 2011.
- Çiğdem Ahmet, “Yoksulluk ve Dinsellik”, *Yoksulluk Halleri*, (editör: Necmi Erdoğan), İletişim Yayınları, İkinci baskı, İstanbul, 2011, s., 203-249.
- Durmuş, Zülfikar, “Sosyal Dayanışmanın Sağlanmasında Kur’an’ın Öngördüğü İdeal Model: İsar”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, (III), Sayı: 1, 2003, s., 17-27.
- El Haşşab Samiye Mustafa, “İslam Toplum Düşüncesinde İktisat Kurumu”, (Çev. Mustafa Safa), *Toplum Bilimleri Dergisi*, Ocak-Haziran 2011, 5 (9), s., 261-267.
- Koroğlu, Cemile Zehra, “Tüketim Kültürü ve Çevre: İslam Perspektifinden Bir Değerlendirme”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Temmuz 2013, 7/14, s., 217-232.
- Kurt Abdurrahman, *İslam Çalışma Ahlakı*, Emin Yayınları, Birinci Baskı, Bursa, 2009.
- Şenses Fikret, *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*, İletişim Yayınları, Yedinci Baskı, İstanbul, 2014.
- Okumuş Ejder, “Bir Sosyal Eşitsizlik Örneği Olarak Yoksulluğun Dini Meşrulaştırımı”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Sayı: V, Nisan 2011.
- Oktik Nurgün, “Yoksulluk Olgusuna Kavramsal ve Kuramsal Yaklaşımlar”, *Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları*, (Der. Nurgün Oktik), Yakın Kitabevi Yayınları, Birinci Baskı, İzmir, 2008, s., 21-56.
- Öztürk Nazım, Yasin Öztürk, *Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları*, Palme Yayıncılık, Birinci baskı, Ankara, 2010, s., 197-201.
- Turgay Necmettin, “Kur’an’da Sosyal Adalet ve İnsan Hakları”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, 1999, s., 41-62.
- Salleh Muhammed Syukri, “İslam İktisadi Kavramlarına Yeniden Bakış: Yoksulluk Örneği”, *İslam İktisadını Yeniden Düşünmek*, (Editörler: Taha Eğri, Oğuz Karasu, Necmettin Kızılkaya), İGİAD Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, 2014, s., 243-263.
- United Nations Development Programme, New York, 2008.
- Yıldırım Ergün, “Yoksul Ailelerde Değersel Değişim: İstanbul Örneğinde Bir Araştırma”, *Kentsel Yoksulluğu Yeniden Düşünmek*, (Editörler: Ömer Aytaç-Süleyman İlhan), Birleşik Yayınevi, Birinci Baskı, 2013, s., 339-375.